

Z Á V Ě R

Sedesátá až osmdesátá léta minulého století byla v habsburské monarchii obdobím plným sociálních problémů, které si vyžadovaly řešení. Přinášel je sebou kapitalismus, jenž v Rakousku zvítězil v roce 1848, a dovršování průmyslové revoluce, k němuž ve vyspělejších předlitavských zemích docházelo v 60. letech. Základními společenskými důsledky průmyslové revoluce byl nejenom vznik aktivní průmyslové armády, ale i průmyslové rezervní armády, která se od 60. let stávala v Rakousku masovým zjevem a jejíž početní stav až do 80. let neustále rostl.

Hospodářskou teorií, která nejlépe vyhovovala mladé buržoazii v počátečním stadiu kapitalismu, se stal liberalismus. Tento liberalismus zrušením všelikých dřívějších omezení odstraňoval překážky rozvoji kapitalismu a umožňoval vznik průmyslové i zemědělské velkovýroby postavené na novém základě. Takto je třeba chápat liberální živnostenský řád z roku 1859, konkursní řád z roku 1863, zrušení ustanovení omezujících prodej a dělení zemědělské půdy z druhé poloviny 60. let a odstranění jakýchkoliv omezení výše úrokové míry z roku 1868.

Uplatňování těchto liberálních zásad vyhovujících dravé průmyslové buržoazii se však dalo na úkor velké většiny tehdejší společnosti. Dělnická třída se dostala do naprosté závislosti na kapitalistech. Tato opatření rovněž urychlovala proces proletarizace drobných řemeslných i zemědělských výrobců, jejichž část se stávala součástí aktivní průmyslové armády a za nepříznivých okolností i průmyslové rezervní armády.

Početní síla průmyslové rezervní armády dosahovala od 60. let takového stupně, že se stávala akutním nebezpečím pro existující společnost. Svědčí o tom nesčíslné stížnosti na obtěžování venkovského obyvatelstva „tuláky a žebráky“ a s tím spojená vzrůstající nejistota osob i majetku na venkově, žádosti o rozšíření počtu četnictva, o zřizování nových četnických stanic a vzrůstající pozornost, kterou těmto otázkám věnovaly od 60. let nejenom jednotlivé zemské sněmy, ale i říšská rada.

Složení průmyslové rezervní armády bylo velmi pestré. Její podstatnou část tvořilo nezaměstnané dělnictvo, které se za normálních okolností živilo prací. Tato skupina byla obzvláště silná v období hospodářských krizí a byla posilována dělnictvem z oblastí se zanikající průmyslovou nebo řemeslnou výrobou, řemeslnickými tovaryši a ostatními pomocníky, kteří odcházeli do světa na zkušenou apod. Další část představovali lidé, kteří nebyli schopni práce pro nemoc, úraz, invaliditu, stáří nebo z jiných

příčin. Konečně poslední složku průmyslové rezervní armády tvořily asociální živly a skutečný lumpenproletariát.

Růst průmyslové rezervní armády v období dovršování průmyslové revoluce byl zcela zákonitý. Byl však posilován již zmíněnými liberálními opatřeními a skupina osob označovaných jako tuláci a žebráci narůstala rovněž odstraněním cestovních omezení, která byla typická ještě pro období bachovského absolutismu. Snahou konzervativních skupin bylo využít politicky masového vzrůstu průmyslové rezervní armády proti liberalismu, který byl obviňován z proletarizování středních vrstev a s ním spojeným masovým vzrůstem pauperismu, žebroty a potulky. Liberálové ovšem tato obvinění odmítali, ani oni však nemohli popřít, že potulka a žebrota se v Předlitavsku stala v 60. až 80. letech skutečně masovým zjevem.¹

Na veliký vzrůst skupiny lidí označovaných jako tuláci a žebráci působila rovněž velmi nedokonalá chudinská péče, které stát věnoval pozornost teprve od 80. let 18. století a až do roku 1849 ji přikazoval jednotlivým vrchnostem. Obecní řády z let 1849 a 1862 pověřovaly péčí o chudé domovské obce, tj. ty obce, v níž měly osoby požadující chudinskou péči domovské právo. Říšský domovský zákon z roku 1863 však byl v příkrém rozporu s hospodářským liberalismem. Naprosto totiž znemožňoval, aby příslušníci proletariátu, kteří se soustřeďovali ve městech a v průmyslových oblastech, získali v obcích, ve kterých často pracovali po celý život, domovskou příslušnost. V případě jejich pracovní neschopnosti tak měly o ně a o jejich rodiny pečovat venkovské domovské obce, které je v mnohých případech vůbec neznaly. Domovský zákon tak v protikladu s jednou hlavních zásad liberalismu o volnosti pohybu obyvatelstva, kterou si vynucoval rozvoj kapitalismu, přesouval chudinskou péči převážně na zemědělství.

Zemědělská buržoazie se proto již od 60. let pokoušela o změnu těchto ustanovení a odpor proti domovskému zákonu sílil zejména v těch zemích, jejichž značná část obyvatelstva hledala obživu v centru monarchie ve Vídni a v Dolních Rakousích. Venkovské obce usilovaly o změnu systému chudinství tím usilovněji, čím více se zvětšoval počet obecních chudých a čím více stoupaly chudinské náklady. Toto hnutí zesílilo od začátku 80. let po nástupu konzervativní Taaffovy vlády, kdy řada zemských sněmů navrhovala změnu ustanovení domovského zákona, aby domovské právo mohlo být získáno několikaletým nepřetržitým dobrovolným pobytem v obci. Tyto sněmy si však uvědomovaly, že pouhým uplatněním této zásady bez splnění určitých předpokladů by se ruinovalo hospodářství průmyslových měst, a proto současně požadovaly odlehčení chudinské péči zavedením dělnického nemocenského a úrazového a později i invalidního a starobního pojištění.

¹ Jeden z předáků německých liberálů dr. von Kaiserfeld k tomu v panské sněmovně 17. dubna 1873 řekl: „Nun ist es natürlich, dass solche Uebel, wie die Vagabundage, auch von den politischen Parteien ausgenützt werden, und es ist daher natürlich, dass sie dem Landvolke gegenüber mit dem herrschenden System, ja selbst mit der Verfassung in Zusammenhang gebracht, und als Uebel des grössten Übels, nämlich des Liberalismus, dargestellt wird.“ Citováno podle SLMSZ 1873, str. 321–324.

Avšak hlavním způsobem, kterým měl být zmenšen stav průmyslové rezervní armády, se stala na dlouhou dobu represe. Represivními opatřeními byl zejména postrkový řád z roku 1871 a policejní trestní zákon proti tulákům z roku 1873, jehož výkon byl v souvislosti s přijetím nového trestního řádu od 1. ledna 1874 přikázán soudům. Postrkový řád a protitulácký zákon, který obsahoval rovněž ustanovení o policejním dohledu a o internování v donucovacích pracovnách, vycházely stále v podstatě z protižebračských patentů Marie Terezie, jejichž hlavní snahou bylo uchránit obce před přílivem cizích žebráků a tuláků. Tato ustanovení, k nimž je nutno připočíst ještě vypovídací právo obcí, které doplňovalo policejní vyhošťování podle postrkového zákona, se však musila minout účinkem, poněvadž nebyla doplněna žádnými pozitivními opatřeními sociálního charakteru. Hlavním prostředkem rakouské chudinské péče se tak stal postrk a rozsáhlé nucené dopravování osob hledajících práci nebo i obživujících se jinými způsoby do jejich domovských obcí. Podle protituláckého zákona mohly být za určitých předpokladů osoby takto dopravené do domovských obcí a soudně potrestané postaveny pod policejní dohled. Tyto osoby však byly zcela objektivně nuceny k opětnému opouštění svých domovských obcí, v nichž nemohly nalézt práci a jiné zdroje obživy. Často tak dělaly se souhlasem obecních orgánů, které měly policejní dohled vykonávat, poněvadž v zájmu obce bylo zbavit se lidí, jejichž přítomnost znamenala nebezpečí pro majetek nebo které by byla nucena v případě potřeby zaopatřit podle chudinského práva.

Na základě protituláckého zákona mohli být a také velmi často byli trestně stíháni nezaměstnaní dělníci, kteří hledali práci a nemohli prokázat, že mají dostatek prostředků k obživě. To, že z valné části byly soudně stíhány nevinné osoby, které hledaly zaměstnání, dokazující přesvědčivě cifry o počtu odsouzených na základě protituláckého zákona z roku 1873 a nového protituláckého zákona z roku 1885. Od 1. ledna 1874 do 31. července 1885 bylo odsouzeno celkem 638 502 osob, od 1. srpna 1885 do 31. prosince 1899 bylo podle nového protituláckého zákona odsouzeno 1,294.516 osob. Za 26 roků bylo na základě obou zákonů odsouzeno 1,933.018 osob. Znamená to, že jako tulák nebo žebrák byl odsouzen každý dvanáctý obyvatel Předlitavska. Převážná většina přitom byla odsouzena pro pouhou potulku, za ní následovala odsouzení pro žebrotu a na posledním místě pro štitivost k práci. Nesmíme však zapomínat, že značný byl i počet těch osob, které byly pro potulku nebo žebrotu zatčeny, avšak nebyly předány k soudnímu stíhání, popř. začaly být stíhány, avšak nebyly z různých důvodů odsouzeny, zejména také proto, že se jim podařilo prokázat nevinu. Počet skutečně postižených osob oběma tuláckými zákony bude tedy ještě značně vyšší. Obzvlášť velké množství osob bylo odsuzováno v průmyslových oblastech a městech, kam se soustřeďovaly pracovní síly a hledaly zde zaměstnání. Skutečnost, že těmito zákony byly postihovány většinou nevinné osoby, dokazují také čísla o počtu odsouzených v jednotlivých letech. Tyto cifry stoupaly v nepříznivých obdobích, po špatných žních, v době, kdy docházelo k poklesu dělnických mezd a k hospodářským výkyvům a krizím apod. Přesvědčivě to dokazuje rovněž pokles počtu odsouzených v těch zemích, ve kterých byly zřízeny tzv. stravovací stanice. V názoru, že zákony postihovaly především dělníky hledající práci,

kteří ji však nemohli nalézt pro hospodářskou krizi, se ostatně shodovala i značná část soudobé literatury.

Dalším represivním opatřením směřujícím ke zmenšení počtu průmyslové rezervní armády byly donucovací pracovny, uzákoněné protituláckým zákonem z roku 1873. V těchto pracovnách měly být internovány nejnebezpečnější živly po odpykání trestu a zejména osoby štítící se práce. Nebylo však v zásadě vyloučeno ani internování nezaměstnaných dělníků označených za tuláky.² Kapacita donucovacích pracoven byla až do 80. let velmi malá, což vyplývalo ze sporu, zda má tyto ústavy zřizovat a vydržovat stát nebo jednotlivé země. Tuto otázku zákon z roku 1873 neřešil a teprve nový protitulácký zákon z roku 1885 ji jednoznačně přikazoval příslušným zemím. Teprve ve druhé polovině 80. let zřizovaly proto země rozsáhle nové donucovací pracovny s velkou kapacitou (moravské měly např. kapacitu 1000–1250 kárenců).

Vedle donucovacích pracoven bylo rozsáhle uvažováno o dobrovolných pracovnách jako prostředcích chudinské péče. Tyto pracovny byly doporučovány a zřizovány již koncem 18. století, již tehdy se však neosvědčily. Tento způsob proto nebyl v Předlitavsku až na velmi řídké výjimky zaváděn, přestože obce získaly již podle domovského zákona z roku 1863, v Čechách podle chudinského zákona z roku 1868 a v celém Předlitavsku podle protituláckého zákona z roku 1885 právo přidržovat k práci osoby, které v nich byly přistiženy nebo které požadovaly chudinské zaopatření a byly schopny práce.

Všechna tato opatření vycházela z předpokladu, že nezaviněná nezaměstnanost neexistuje. Předpokládala dostatek pracovních příležitostí a tvrdila, jestli je dělník nezaměstnan, je to jenom v důsledku jeho lenivosti a štítivosti k práci. Tyto hlasy poukazovaly na nedostatečnost ustanovení protituláckého zákona z roku 1873 a žádaly jejich zostření. Některé návrhy šly tak daleko, že požadovaly, aby o možnosti internování v donucovací pracovně nerozhodovaly soudy, nýbrž pouhé administrativní úřady, nebo dokonce aby rozhodování o tom bylo předáno do rukou územní samosprávy.³ Jiné opět doporučovaly, aby doba pobytu v robotárně nebyla časově omezena.⁴ V Německu se uvažovalo o opětovném zavedení cestovních pasů pro osoby, které by mohly obtěžovat veřejnost.⁵ Nový proti-

² „Podle znění uvedeného zákona (rozuměj protituláckého zákona z roku 1873) může do robotárny dán býti člověk, který neprohřešil se proti společnosti ničím, než že postižen byv několikrát bez zaměstnání a bez peněz, na postrk byl dán,“ napsal F. a. B. C. (*O robotárnách a o tuláctví*, Sekretář 2, 1882, str. 53–56). To, že tomu tak skutečně bylo, dokazují čísla o internovaných v české zemské káznici v polovině 80. let, podle nichž naprostá většina kárenců zde byla pro prostou potulku.

³ Žádala to zejména česká zemědělská rada. Srov. *Zpráva zemědělského výboru radě zemědělské pro království české o prostředcích proti vzrůstajícímu se tuláctví*, SO 4, 1882, str. 161–176.

⁴ Srov. B. P a c á k, *Tuláctví a jeho odpomoc*, Sekretář 2, 1882, str. 161–165. Proti námitkám, že zavřením na neurčitou dobu je osobní svoboda příliš ohrožena, argumentoval autor tím, že „může-li stát nutit k návštěvě škol, může také nutit k dodatnému vychovávání a může tuláka a zahaleče dobročinnosti obecní za obtíž připadající postavit na místo, kde by byl nucen pracovat a se udržovat“.

⁵ Srov. A. C h e v a l l e r i e, *Zur Bekämpfung der Bettel- und Vagabundage*, Münster 1882, str. 27–48. Autor doporučoval, aby byl znovu zaveden „Passzwang, nicht etwa im allgemeinen, sondern nur für die ohne festen Wohnsitz arbeitslos umher-

tulácký zákon těmto hlasům nedal průchod, poněvadž by bylo nutno změnit základní státní zákon o osobní svobodě, zaváděl však ostřejší represi a pro posouzení toho, zda se jedná o potulku, se již nevyžadovala neexistence určitého bydliště. Již pouhé vzdálení se z bydliště osoby, která nemohla vykázat dostatek finančních prostředků k obživě, bylo kvalifikováno jako potulka a trestáno vězením, při opakování potom ještě postavením pod policejní dohled a vyslovením možnosti internování takové osoby v donucovací pracovně. Protitulácký zákon byl současně rozšířen o ustanovení proti žebrotě, která byla až do této doby trestána na základě všeobecného trestního zákona.

Teze o dostatku pracovních příležitostí však byla vážně narušena všeobecnou hospodářskou krizí, která propukla v roce 1873 a znamenala masovou nezaměstnanost. Tato nezaměstnanost přetrvávala i v 80. letech

Bylo proto třeba připravit i pozitivní kroky, které by přispěly ke zmenšení průmyslové rezervní armády, popř. zlepšily postavení její určité části. Jedno z takovýchto ustanovení bylo obsaženo již v živnostenském řádu z roku 1859 a odlišovalo se od jeho liberálních zásad. Povinností zaměstnavatelů zaměstnávajících více než dvacet dělníků bylo zříditi závodní pomocnou pokladnu nebo přistoupit k pokladně již zřízené. Podobné pokladny pro pomoc v nemoci resp. i úrazu měla zřizovat živnostenská společenstva.

Existence pomocných pokladen vycházela z toho, že jednou z příčin vzrůstu rezervní armády byla nemoc a nemožnost, aby dělnictvo našetřilo v době jeho pracovní schopnosti dostatečné rezervy, které by mu pomohly překlenout dobu nemoci, kdy nevydělávalo. Ustanovení živnostenského řádu však byla příliš obecná a neexistovala kontrola, zda jsou skutečně dodržována. I po jeho vydání byla proto pro případ nemoci zajištěna jenom menší část průmyslového a řemeslného dělnictva. Poněkud lepší byla situace u hornictva, které bylo i když nedostatečně zabezpečeno jak v případě nemoci a úrazu, tak i v invaliditě a stáří. Naprosto žádné zabezpečení nemělo početné zemědělské dělnictvo a čeled, kteří byli odkázáni pouze na chudinskou péči.

Konzervativní Taaffova vláda, která se dostala v Předlitavsku k moci v roce 1879, kdy zároveň končila hospodářská krize, byla postavena před úkol provést sociální reformy nejenom ve prospěch dělnictva, ale i v zájmu drobných řemeslných a zemědělských výrobců, nemělo-li dojít k jejich úplné proletarizaci.

Provedení sociálních reformem bylo v existenčním zájmu konzervativní většiny, neboť vláda se opírala kromě zemědělství, v němž rozhodující úlohu hrál konzervativní velkostatek, především o střední vrstvy, jejichž bezprostředním nepřitelem byl tovární průmysl. Bylo tedy zřejmé, že vládní reformy budou směřovat proti značné části průmyslové buržoazie představované německými liberály.

K sociálním reformám byla vláda zavázána rovněž veškerou politikou konzervativního směru, který neustále odsuzoval liberální vlády, kritizoval liberální živnostenský řád z roku 1859, odstranění protilichevních opatření

ziehenden Individuen, welche bei der Wanderung von Ort zu Ort die öffentlichen Wohlthätigkeit in Anspruch nehmen“.

a nedostatečný zájem o dělnickou třídu a principiálně odmítal liberální zásadu o nevměšování státu do obsahu smluv uzavíraných mezi smluvními stranami. V liberalismu také spatřoval hlavní příčinu proletarizace středních vrstev a vzrůst proletariátu.

Jednou z rozhodujících příčin sociálních reforem byl vzrůst socialistického dělnického hnutí a zejména jeho radikálního a anarchistického křídla. Některými vystoupeními anarchistů a radikálů byla vládnoucí společnost v první polovině 80. let doslova šokována a otřesena, takže nebylo nutno ji rozsáhle přesvědčovat o správnosti politiky Bismarckova Německa vůči dělnickému hnutí, kterou převzala i Taaffova vláda. Liberálové se sice snažili nebezpečí socialismu podceňovat, v jádře však o něm nebyli o nic méně přesvědčeni než konzervativci. Hlavním smyslem této politiky byla na jedné straně represe namířená proti radikálnímu socialistickému křídlu a na druhé straně dílčí reformy a ústupky, kterými mělo být posíleno umírněné křídlo dělnictva a dokázáno, že vládnoucí společnost se hodlá dělnickou otázkou zabývat.

Hlavně zpočátku se však ukázalo, že Taaffova vláda nemá vypracovanou nějakou cílevědomější dělnickou politiku, takže v podstatě přebírala pouze to, co bylo na poli sociálních reforem provedeno v bismarckovském Německu. Zde došly uplatnění především názory konzervativních národohospodářů Alberta Schäffla, Adolfa Wagnera, dále Luja Brentana a ostatních, které prosazovaly zavedení systému dělnického pojištění, jež podle jejich názoru mělo v budoucnu zcela nastoupit namísto chudinství. Dělnická třída si tak vynutila alespoň částečnou změnu nazírání vládnoucí společnosti na ni. V první polovině 19. století formuloval J. G. Hofmann oprávněnost veřejného chudinství tím, že v chudinských podporách nemocných, sirotčích, starobních atd. je třeba vlastně spatřovat pouze doplňky dříve zadržovaných částí mzdy, které však nebyly započteny z vykořisťovatelské hrabivosti, nýbrž z příčin sociální nevyhnutelnosti. Poněvadž prý je dělník člověk nedostatečného rozumu a mravně příliš labilní, nemůže se mu dát do rukou plná částka zasloužené mzdy, ve které by totiž byly obsaženy i částky potřebné k nastřádání rezerv pro čas nemoci nebo invalidity a pro zaopatření dělníkovy rodiny v případě jeho předčasného úmrtí.⁶ Nyní mělo být toto zabezpečení provedeno formou pojištění, na které přispíval v určitém poměru jak dělník, tak i zaměstnavatel. Bylo však předpokládáno, že k tomu, aby dělník mohl platit pojistné prémie všech druhů sociálního pojištění, bude zapotřebí zvýšení jeho mzdy. Tento předpoklad však splněn nebyl, takže jakkoliv dělnické pojištění zlepšovalo postavení dělníka v případě jeho pracovní neschopnosti, zhoršovalo se jím jeho postavení v době, kdy pracoval a vydělával.

V Rakousku bylo z celého systému dělnického pojištění zavedeno pouze pojištění nemocenské a úrazové. Oba druhy pojištění však byly omezeny pouze na živnostenské dělnictvo. Nemocenské pojištění se vztahovalo na dělnictvo v továrnách i malých živnostech, zatímco úrazové pojištění

⁶ Srov. J. G. Hofmann, *Das Verhältniss der Staatsgewalt zu den Vorstellungen der Unterthanen*. 1842. Citováno podle A. Bráfa, *Kterak pokračuje myšlenka povinného pojišťování dělnického*. Praha 1896. Dále srov. A. Bráf, *Almužna a mzda*. Praha 1883.

zůstalo omezeno jenom na část továrního dělnictva. Z obou druhů pojištění zůstal vyňat zemědělský proletariát a z úrazového pojištění i dělnictvo v malých živnostech. Zde se jasně ukázalo, že hlavními oporami vlády je zemědělský velkostatek a drobná výroba, které proto vláda před pojištěním ušetřila. Stalo se tak přes silný tlak liberálů, kteří nehodlali připustit, aby dělnickým pojištěním zůstal zatížen jenom průmysl.

Ve správě obou druhů pojištění se dostalo zastoupení i dělnictvu, takže v tomto smyslu se dělnictvo stalo orgánem veřejné správy. Tento jev však není možno v žádném případě přeceňovat, jak to činila především současná literatura.⁷

Starobní a invalidní pojištění, které bylo zavedeno v Německu zákonem z roku 1889, v Předlitavsku uskutečněno nebylo, takže příslušníci dělnické třídy, kteří se stali neschopnými práce v důsledku stáří nebo invalidity a zůstali bez finančních prostředků, byli i nadále odkázáni na veřejné nebo soukromé chudinství.

V tom, že systém rakouského dělnického pojištění zůstal jenom polovičatý, se projevila zejména skutečnost, že vládnoucí společnost se již dostala z ořesu, který jí způsobila vystoupení radikálů a anarchistů v první polovině 80. let, takže zákony o úrazovém a nemocenském pojištění byla vlastně rozsáhlejší reformní činnost ukončena. Je to ostatně vidět i na nedokonalých ustanoveních zákona o hornickém pojištění z roku 1889, na něž ovšem mimo jiné také působilo to, že majitelé dolů náleželi k oporám konzervativní vlády.

Skutečnost, že zákon o starobním a invalidním pojištění dělnictva v Rakousku nebyl přijat, ačkoliv o to zejména na počátku 20. století usilovala nejenom sociální demokracie, ale i část buržoazie, bude mít svoje kořeny také v tom, že ačkoliv se průměrný věk obyvatelstva a tedy i dělnictva koncem minulého století prodlužoval, naději na dožití věku, ve kterém bude potřebovat starobní zaopatření, měla přece jenom nepatrná část dělnické třídy. V polovině 80. let se pozastavoval I. Singer nad překvapivě nízkými čísly o počtu dělnictva ve věku od 36 do 60 roků zaměstnaného v průmyslu v severovýchodních Čechách. Z tisíce osob ve stáří od 14 do 60 roků se v tomto obvodu v kategorii od 36 do 60 roků nacházelo u mužů 406 a u žen 424 osob, z každého tisíce dělníků v 58 prozkoumaných továrnách však bylo v kategorii od 36 do 60 roků u mužů jenom 219 a u žen dokonce jenom 155 osob.⁸ Podle zkoumání liberecké OŽK k roku 1888 byl průměrný věk veškerého dělnictva v komorním obvodu 29,4 roku. V politickém okrese Nové Město nad Metují jenom 27 roků, v průmyslu kamene, hlíny, skla a zeminy 27,1 roku a v polygrafickém průmyslu a uměleckých živnostech dokonce jenom 24,6 roku.⁹

Všechna uvedená opatření směřovala ke snížení počtu průmyslové rezervní armády popř. ke zlepšení jejího postavení, aby se nestávala ne-

⁷ Srov. zejména M. Ertl, *Industrielle Arbeiter als Organe der sozialen Verwaltung*. ÖZV 22, 1889, str. 7–8.

⁸ Srov. I. Singer, *Untersuchungen über die sozialen Zustände in den Fabrikbezirken des nordöstlichen Böhmen*. Leipzig 1885, str. 78–80.

⁹ Srov. *Nordböhmische Arbeiter-Statistik. Tabellarische Darstellung der Ergebnisse der von der Reichsberger Handels- und Gewerkekammer am 1. December 1888 durchgeführten Erhebung*. Liberec 1891, str. 438–441.

bezpečím pro vládnoucí společnost. K témuž cíli mělo směřovat i pojištění proti nezaměstnanosti, jímž měl být systém dělnického pojištění uzavřen. Toto pojištění však začalo být prováděno v nejspělejších evropských zemích teprve od poloviny 90. let, a to ještě v nepatrném rozsahu, a přestože v Rakousku bylo navrhováno již počátkem 80. let, k jeho uskutečnění zde nedošlo. Rovněž zde nebyl vytvořen nezbytný předpoklad tohoto pojištění, tj. řádně organizované veřejnoprávní zprostředkování práce. Zprostředkování práce, jehož organizace zde byla navrhována ojedinele již od konce 60., výrazněji potom od druhé poloviny 70. let, zde zůstalo roztržštěno a větší pozornost mu byla věnována pouze ve Štýrsku a v Čechách. Jedině v Čechách však bylo regulováno zákonem přijatým v roce 1903. Péče o nezaměstnané tak stále zůstávala součástí chudinské péče.

Vedle pojištění se stalo nejdůležitějším prostředkem ke snížení počtu průmyslové rezervní armády zavedení tzv. stravovacích stanic, které byly zřízeny podle vzoru Německa ve druhé polovině 80. let nejdříve v Dolních Rakousích a na Moravě a postupně i v ostatních hospodářsky vyspělejších předlitavských zemích. Tyto stravovny poskytovaly bezplatně nejnutnější stravu a nocleh pouze těm osobám, které skutečně hledaly práci. Současně měly působit jako zprostředkovatelny práce, jejich činnost na tomto poli však byla málo efektivní. Stravovny se tak staly velmi důležitým prostředkem sloužícím k tomu, aby se pracovní síly udržovaly v takovém stavu, který by umožňoval jejich okamžité zařazení do výrobního procesu v případě potřeby. Vedle těchto hospodářských a sociálních potřeb spolupůsobily při jejich zřizování i požadavky policejné bezpečnostní, rozhodující však bylo, že stravovnamy se alespoň částečně zlepšovalo postavení určité části dělnické třídy a ulehčovalo se jí hledání zaměstnání a výdělku.

Chceme-li se závěrem pokusit alespoň o dílčí zhodnocení systému sociálního zákonodárství a sociální správy, tak jak byl v Rakousku vytvořen v 80. letech za konzervativní Taaffovy vlády, není možno nevidět, že na jedné straně bylo toto zákonodárství poměrně vyspělé a stavělo Rakousko na jedno z popředních míst v Evropě. Platí to zejména o stanovení maximální pracovní doby dělnictva v továrním průmyslu, což bylo obsahem novely živnostenského řádu z roku 1885. Zde se Rakousko dostalo na stejnou úroveň s vyspělým Švýcarskem, poněvadž v ostatních evropských zemích délka pracovní doby omezena nebyla. Toto opatření mohlo být ovšem provedeno jenom proto, že bylo zaměřeno proti továrnímu průmyslu a nepostihovalo zemědělství a řemeslo. Méně dokonalý byl již systém živnostenské inspekce, která patřila mezi další opatření týkající se zaměstnaného dělnictva. Živnostenská inspekce měla sledovat poměry dělnictva i v řemeslné výrobě, vzhledem k její velmi řídké síti však bylo zřejmé, že i ona bude zaměřena v prvé řadě proti tovární velkovýrobě. Zemědělství bylo z jakékoliv pracovní inspekce vyňato. Závažným nedostatkem živnostenské inspekce bylo, že jí nebyla přiznána exekutivní moc.

Rovněž nemocenské a úrazové pojištění bylo na svou dobu poměrně progresivní a Rakousko patřilo mezi první země Evropy, v nichž byl obligatorní systém dělnického pojištění prováděného pod dohledem státu uskutečněn. Stravovny zřizované zemskými zákony předčily v některých

směrech svůj německý vzor. V Německu totiž zůstávaly stravovací stanice i nadále soukromými zařízeními provozovanými dobročinnými společnostmi náboženského charakteru a pokus o jejich zřizování cestou zákona, který zde byl učiněn v polovině 90. let, ztroskotal.

Je proto možno souhlasit s názorem Hanse Rosenberga,¹⁰ že Rakousko bylo sice ve srovnání s Německem pozadu ve svém hospodářském vývoji, v institucionální politické struktuře a v právním postavení předprůmyslových tříd, avšak jeho sociální reformy vykazují neobvykle pokroková ustanovení. Platí to ovšem pouze globálně pro celé Předlitavsko, které bylo státem s četnými feudálními přežitky a s poměrně zaostalým hospodářstvím, neboť to, co bylo zcela nesporným pokrokem pro některé veskrze zaostalé zemědělské země této části monarchie, nemusilo již bezvýhradně vyhovovat průmyslovým oblastem s početnou dělnickou třídou, jakými byly české země, Štýrsko a Dolní Rakousy.

¹⁰ Proti tomuto hodnocení nemá námitky ani F. Tremel, jehož recenzi Rosenbergovy práce uveřejnil *Zeitschrift des historischen Vereines für Steiermark* 59, 1968, str. 260–261.